

HZ. PEYGAMBER'İN (S.A.) EĞİTİM-ÖĞRETİM MODELİNDE BELLİ BAŞLI İLKE VE METOTLAR

Ramazan GÜREL*

Öz

Peygamberler, insanoğlunun eğitim-öğretim ihtiyacına cevap vermek üzere görevlendirilmiş ve insanlar arasından seçilmiş elçilerdir. Bu görevlendirmenin son halkası olan Hz. Muhammet'in (s.a.) yaşamı ve davranış modelleri, insanın eğitimi ve öğretimine dair birçok örnekle doludur. Onun sözleri, fiilleri, yaşam biçimi, ahlakı, değer yüklü uygulamaları, insan ilişkileri, toplumsal hayattaki duruşu ve diğerine olan bakış açısı, İslam dininin eğitim-öğretim ilkeleri ve metotlarının genel özellikleri hakkında bilgi sunar. Eğitimde ferdi farklılıklar, tedricilik, zamanlama, somuttan-soyuta ilkesi, sevgi ilkesi, anlatma metodu, soru cevap metodu, örnek verme metodu, tartışma metodu gibi modern dönemde eğitim bilimlerinin bize sunduğu prensip ve metotların birçoğunun örnek pratiklerini Hz. Peygamber'in hayatında gözlemleyebilmek mümkündür. Bu çerçevede Hz. Peygamber'in hayatını bahsi geçen yönleriyle incelemek, hem onun yüce şahsiyeti ve eğitimci kimliği hakkında tanıncı olacak hem de günümüz din eğitimcilerine muhataplarıyla ilişkilerinde rehberlik yapacaktır.

Anahtar Kavramlar: Eğitim-öğretim, peygamber, ilke, metot, davranış modelleri.

Abstract

Prophets assigned to respond to the educational needs of human beings and they are chosen messengers from among people. The last link of this assignment is prophet Muhammad's life and behavior models are full many examples of people on the education and training. His words, actions, lifestyle, ethics, value-laden applications, human relations, attitude on social life and perspective to the other provides information about the general characteristics of Islam's educational principles and methods. It is possible to observe on the life of the prophet Muhammad that many practical examples of the principles and methods of educational science offer us such as individual differences in education, gradualism, timing, from concrete to abstract, love, expression method, questions and answers method, sample making, discussion method in the modern period. In this context, the research to life of prophet Muhammad with related aspects both will have a handle on his sublime personality and educators personality and it will guide religious educators in today's about relations with their counterparts.

Keywords: Education, prophets, principles, methods, models of behavior.

* Yrd. Doç. Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

GİRİŞ

İnsanlık kadar köklü olan peygamberlik kurumu Allah'ın (c.c), kullarıyla başlattığı iletişiminin temel unsurlarından biri olup insanoğlunun eğitilmesi faaliyetinde önemli bir konumdadır. Zira insan, yaratılışı itibariyle başkalarının yardımına, öğrenmeye ve eğitim almaya ihtiyaç duyacak bir şekilde var edilmiştir. Doğuştan fitratıyla bağlantılı olarak birtakım özellik ve kabiliyetlere sahip olsa da son tahlilde ona şekil veren eğitim ve öğretimdir. Bu durum, yaratıcısını tanıma, O'nun emir ve yasaklarını bilme, bu emir ve yasaklara karşı nasıl hareket edeceğini anlayıp bu anlayışı hayata geçirme hususunda daha da belirgin hale gelir. Bu ihtiyaca cevap verebilmek ancak bir öğretmen ve kılavuzun varlığıyla mümkün olabilir.¹ Hiç şüphesiz insanlık için seçilmiş en mükemmel eğitimciler, karşılaşılabilecek problemleri çözüme kavuşturmada en yetkin kişiler peygamberlerdir.² Bu sebeple yüce yaratıcı, peygamberlik kurumunun üyelerini insanlar arasından tespit etmiş, seçtiklerini peygamberlik makamına layık görmüştür. Bu kutlu silsilenin son halkası ise Hz. Muhammet'tir (s.a) (Ahzab, 40). Onu, eğitimci özellikleriyle bize tanıtan başta Kur'an-ı Kerim olmak üzere kendi yaşantısı, uygulamaları ve sözleridir. Buradan hareketle Hz. Peygamber'i (s.a) eğitimci yönleri ve eğitim-öğretime dair pratikleriyle tanıtmaya çalışacağımız bu makalemizde konuyu öncelikle ayetlerdeki referanslarıyla ele alacağız. Daha sonra Hz. Peygamber'in (s.a) örnek yaşantısındaki eğitim-öğretime dair ilke, metot ve uygulamalara temas edeceğiz.

Bu noktada şu hususa işaret etmek yerinde olacaktır: Modern pedagoji ve eğitim bilimlerinin ayrı birer disiplin olarak bize sunduğu ilke ve metotların Hz. Peygamber (s.a) zamanında birer bilimsel disiplin anlamında var olmadığı bir gerçektir. Bu disiplinler zamanla ortaya çıkıp sistemleşmiştir. Bu nedenle kanaatimizce, Hz. Peygamber'in (s.a) eğitim-öğretime dair uygulamalarını modern pedagoji ve eğitim bilimlerinin verileriyle bire bir örtüştürme çabası içerisine girip birini diğerine onaylatma gayreti içinde olmak hatalı olacaktır. Bize göre en doğru olan, Hz. Peygamber'in (s.a) örnek uygulamalarının modern pedagoji ve eğitim bilimlerinin bize sunduğu bilgilerle benzerlik arz eden yönlerine vurgu yapmaktır. Bu sayede adı geçen disiplinler sistematik

1 Ebu Nasr Muhammed Farabi, *es-Siyasetü'l-Medeniyye*, trc. Mehmet Aydın, A. Kadir Şener, Rahmi Ayas, İstanbul 1980, s. 43.

2 Bu dünya hayatını bir zindana, bir efsun sandığına benzeten Mevlana, insanları buradan kurtaracak olanların ancak peygamberler olduğunu vurgulayarak şöyle der: "Peygamberlerden başka kim kurtarabilir halkı efsun sandığından? İnsan, tutsak olduğu bu sandıktan kurtulup hürriyetine kavuşmayı kölelik prangasının ayağından söküp atılmasını, âzâd edilmeyi istiyorsa, vazifeleri insanları eğiterek hakka ulaştırmak olan peygamberlerin davetine icabet etmek zorundadır." Bk. Mevlana Celâleddin Rûmî, *Mesnevi*, trc. Veled İzbulak, MEB Yayınları, İstanbul 2001, C. 6, s. 677.

olarak ortaya çıkmadan önce bu disiplinlere konu olan benzer ilke ve metotların, insanlığın ve peygamberlerin ortak mirası olarak hayat bulduğu gerçeğine ulaşılabacaktır.

KUR'AN-I KERİM'DE HZ. PEYGAMBER'İN EĞİTİMCİ KİMLİĞİNİN REFERANSLARI

Her yönüyle olduğu gibi eğitimci özellikleriyle de Hz. Peygamber'i (s.a) bize en iyi ve en objektif şekilde tanıtacak öncelikli kaynak hiç şüphesiz Kur'an-ı Kerim'dir.³ Hz. Peygamber'i (s.a) bütün yaşantısıyla "en güzel örnek" olarak takdim eden Kur'an-ı Kerim (Ahzab, 21), onun sahip olduğu ahlaki yüceltip övmüş (Kalem, 4); gerek güzide dostlarıyla (ashab) gerek eşleriyle gerekse mesajını kabul etmeyip inkârda direnenlerle ilişkilerini konu edinmiştir. Bu ayetler bir bütün olarak incelenip değerlendirildiğinde Hz. Peygamber'in (s.a) eğitimci özelliklerinin ana hatlarını tespit etmek mümkündür.

Kültürel mirasın babadan oğula daha çok şuursuz taklit yoluyla intikal ettiği cahiliye Arap toplumunda, Hz. Peygamber'in (s.a) aldığı ilk vahiyyle birlikte yeni değer ve kuralların öğretilmesi ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede "okuma-yazma, kalem, kâtip, mektep, öğretim, duyular, motifler, inanç, davranış" gibi kavramlar insan eğitimi etrafında önem kazanmış; canlı ve yepyeni bir zihniyetle şekillenecek yeni bir ortam oluşmuştur.⁴ Bu şartlar altında Allah, (c.c) Hz. Peygamber'e (s.a) sadece vahyi göndermekle yetinmemiş, aldığı vahiy eksiksiz olarak insanlara ulaştırıp duyurmasını (tebliğ) istemiş; ayrıca muhataplarına Allah'ın ayetlerini okumasını (tilavet), öğretmesini (ta'lim), açıklamasını (tebyin) ve onları her türlü kirden temizlemesini (tezkiye) şu ayetleriyle emretmiştir:⁵ "Ey Peygamber! Rabbin tarafından sana indirilen ayetleri tebliğ et! Bunu yapmadığın takdirde elçilik görevini yerine getirmemiş olursun..." (Maide, 67); "Nitekim biz, size ayetlerimizi okuması, sizi arındırması, size hem Kur'an'ın mana ve mesajını hem de bu mesajın hayata nasıl taşınacağını öğretmesi ve yine (doğru) bilgi sahibi olmadığınız hususlarda sizi yetiştirmesi için içinizden bir peygamber gönderdik." (Bakara, 151); "Allah, müminlere kendi içlerinden bir peygamber göndermekle onlara çok büyük bir lütufta bulunmuştur. Çünkü peygamber onlara Allah'ın ayetlerini tebliğ eder, onları yanlış inançlardan arındırır ve yine onlara Kur'an'ın mana ve maksadını öğretir, hem de onun hayata nasıl taşınacağını gösterir..." (Al-i İmran, 164); "...Şimdi de sana Kur'an'ı indirdik ki kendileri

3 Konuyla ilgili bir değerlendirme için bk. Mustafa İslamoğlu, *Üç Muhammed -İki Tasavvur Bir Gerçek-*, Denge Yayınları, İstanbul 2006, s. 211.

4 Selahattin Parlador, "Hz. Peygamber Devrindeki Eğitim Anlayışı ve İşleyişi", *DEÜİFD*, C.1, İzmir 1983, s. 259.

5 Ayetlerin mealleri verilirken Mustafa Öztürk'ün, "*Kur'an-ı Kerim Meal i Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri-*" adlı çalışması esas alınmıştır.

için indirilen şeyin ne olduğunu insanlara açıklayasın...” (Nahl, 44). Bu ayetleriyle Allah (c.c), Hz. Peygamber’in (s.a) bir eğitimci olarak görevlerini “tebliğ (ayetleri bildirme), tilavet (ayetleri okuma), ta’lim (ayetleri öğretip hayata geçirme), tebyin (ayetleri açıklama) ve tezkiye (muhatapları her yönden arındırma)” olarak ortaya koymakta, onun rolünü “eğitici ve öğretici” olarak belirlemekte, yaptığı işin bir eğitim-öğretim faaliyeti olduğunu açıklamaktadır.⁶

Kur’an-ı Kerim’e göre Hz. Peygamber (s.a), bütün insanlığı karanlıktan aydınlığa çıkarmakla görevlendirilmiş (İbrahim, 1); apaçık uyarıcı (A’raf, 184), müjdeci (Ahzab, 45; Sebe, 28), öğüt verici (En’am, 70; Kâf, 45), insanların problemlerini çözücü (şahit) (Bakara, 143), üzerlerindeki prangaları kaldırıp onları özgürlüklerine kavuşturucu olarak gönderilmiştir (A’raf, 157). O, eğitim-öğretime dair bütün faaliyetlerini Kur’an vasıtasıyla, onun rehberliğinde gerçekleştirmiş (Furkan, 52), her daim fitrat kanununu dikkate almış (Rûm, 30), konuları tartışırken doğru bilgi ve delilin hakemliğine sınıksız sarılmış (Bakara, 111; Neml, 64), bilgiye dair en ufak bir kırıntıyı bile dikkate alacağını muhataplarına ilan etmiştir (Ahkaf, 4). Tebliğ sürecinin tamamında görevine ve öğrencilerine düşkün bir eğitimci portresi çizmiş (Tevbe, 128; Kehf, 6; Şuara, 3), öğrencilerine her daim doğru düşünme sanatını öğretmiş (Nahl, 44), iyiliği emredip kötülükten sakındırmış (A’raf, 157), insanlara helal ve haramı öğretmiştir (A’raf, 157). Hayatı boyunca çalışkan olup hiçbir zaman gevşeklğe yer vermemiş (İnşirah, 7), inkârcılara mühlet tanıyıp sabretmiş (Tûr, 48; İnsan, 24), din adına konuşurken her daim Kur’an’a dayanmış (Hakka, 44-47), Kur’an-ı Kerim ona kolaylaştırılmış (Meryem, 97), bilgiye olan düşkünlüğünü dualarına konu edinmiş, ilmini artırmasını Allah’tan (c.c) talep etmiştir (Ta Ha, 114). Öğretisinde bilgilenme ve hür irade vageçilmez bir konumda olup bilgisizliği ve bilmenden konuşmayı yermiştir⁷ (A’raf, 28; Ahkaf, 23). Bütün bu hususlar Hz. Peygamber’in (s.a) eğitimci yönlerine işaret eden Kur’ânî referanslardan sadece bir kısmını oluşturmakta olup onun eğitimci tarafını ortaya koymak hususunda önemli ve yeterlidir.⁸ Hz. Peygamber, (s.a) bizzat kendi diliyle de eğitimci ve öğretici olarak gönderildiğini ifade etmiş,⁹ zorlaştırıcı değil kolaylaştırıcı bir eğitimci olduğunu özellikle vurgulamıştır.¹⁰ Sahabe de Hz. Peygamber’i (s.a) eği-

6 Ahmet Koç, *Kur’an’da İnsan ve Hz. Muhammed -Din Eğitimi Açısından Bir Yaklaşım-*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2005 s. 143.

7 Yüce Allah’ın, Peygamberine yönelik bilgi ve öğrenmeyle ilgili hitabında, öğrenmenin amacı, konusu, metodu, kaynağı ve kapsamına dair bazı prensipler için bk. Ali Akyüz, *Yaşayan Kur’an Hz. Peygamber*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2005, s. 49.

8 Geniş bilgi için bk. Bayraktar Bayraklı, *Kur’an’da Hz. Peygamber*, Bayraklı Yayınları, İstanbul 2008.

9 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, İstanbul 1982, C. 3, s. 328; Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid İbn. Mâce, *es-Sünen*, İstanbul 1981, Mukaddime, 17.

10 Ebu’l-Hüseyn Müslim b. Accac el-Kuşeyri, *Sahih-i Müslim*, İstanbul 1981, Talak, 4. Hz. Peygamber’in (s.a.v) mükemmel bir eğitimci olduğuna tarihi bilgiler de tanıklık etmekte-

ticilik vasfıyla sıkça anmış, kendisinden daha güzel ve daha şefkatli bir eğitici görmediklerini çeşitli vesilelerle dile getirmişlerdir.¹¹

Hz. Muhammet'in (s.a) eğitici ve öğretici bir peygamber olmasına bağlı olarak kendisine indirilen ilahi bilgileri insanlara ulaştırmak, onları vahyin öğretilerine davet etmek ve vahyin mesajlarını insanlara öğretmenin yanında, her konuda model davranışlar sergileyen örnek bir şahsiyet olmak gibi uygulamaya dayalı sorumlulukları da vardır. Başka bir deyişle öğrettiği bilgileri kişisel yaşantısıyla desteklemesi, bunların tutum ve kalıcı davranışa dönüşmesini sağlaması onun temel görevleri arasındadır. Nitekim Hz. Peygamber'in (s.a) bütün faaliyet ve uygulamalarında "muallim" vasfının etkilerini görmek mümkündür. Muallim, bilen öğreten, etkileyen ve örnek olan insandır. O, vahiyle bilgilenmiş, bildiklerine inanıp onları içselleştirmiş, bizzat yaşamış olduğu muhtevayı eğitim-öğretim konusu yapmıştır.¹² Buna bağlı olarak o, mihrapta, minberde, evde, çarşı-pazarda vb. her yerde, herkesi, her zaman ve her vesileyle eğiten bir eğitimci olarak bütün yönleriyle hayatın içinde, canlı bir şahsiyet olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum, Hz. Peygamber'in (s.a) eğitim-öğretim faaliyetleri esnasında bağlı kaldığı ilkeleri ve uyguladığı metotları inceleyip ortaya koymayı daha da önemli hale getirmektedir.

HZ. PEYGAMBER'İN (S.A) EĞİTİM-ÖĞRETİM FAALİYETLERİ ESNASINDA BAĞLI KALDIĞI İLKELER VE UYGULADIĞI METOTLAR

Hz. Peygamber'in (s.a) eğitim ve öğretime dair faaliyetlerini geniş bir çerçevede düşünmek gerekir. Çünkü o, sadece belirli kişilere veya özel bir gruba ders veren klasik bir eğitimci değildir. Bunun çok ötesinde toplumda her yaştan, her kesiminden insanla muhatap olmuştur. Böylesine geniş, farklı unsurları ve renkleri ihtiva eden bir çevreyle karşı karşıya olsa da Hz. Peygamber'in (s.a) eğitim-öğretimle ilgili uygulamalarının tamamının pedagojik esaslara dayandığını net olarak

dir. Hz. Peygamber'den önce beşeriyetin durumu ile onun nübüvvetinden sonraki duruma bakmak sonucun ne olduğunu bizlere açıkça gösterecektir. Arapların tabiatlarındaki kabalık, sert yapı, mizaçlarındaki uyumsuzluk karşısında Resulullah'ın onlara ne güzel bir yaklaşım sergilediğini, onları nasıl eğitip islah ettiğini yaptıkları zulümlere nasıl katlandığını, ezalarına nasıl sabrettiğini, sonunda ona nasıl boyun eğdiklerini, etrafında nasıl kenetlendiklerini, O'nun önünde ve ardında kendileri için en kıymetli insanlar olan babaları ve akrabalarıyla nasıl savaştıklarını, her şeylerinden vazgeçerek onunla beraber yerlerini-yurtlarını nasıl terkettiklerini, onun eğimiyle yetişen sahabelerin nereden nereye geldiğini düşünen bir insan, Hz. Peygamber'in kusursuz eğitimciliğine tarihin de her şeyiyle şahitlik yaptığını görecektir. Bk. Abdül-Fettah Ebu Ğudde, Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed ve Öğretim Metodu, trc. Enbiya Yıldırım, Yasin Yayınları, İstanbul 2001, s. 17, 19.

11 Müslim, Mesacid, 33; Ebu Davud es-Sicistani, *Sünen*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2004, Salat, 167; Ali b. Muhammed İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Ğabe fi Ma'rifeti's-Sahabe*, Beyrut ts., C. 5, s. 208.

12 Koç, *Kur'an'da İnsan ve Hz. Muhammed*, s. 144-145.

söylemek mümkündür.¹³ Bu doğrultuda Hz. Peygamber'in (s.a) eğitim-öğretim esnasında dikkate aldığı bazı önemli ilkeler ile kullandığı bazı metotları ele almak, onun eğitim anlayışını daha iyi anlama ve anlamlandırma hususunda bize ışık tutacaktır.

1. İlkeler: İlke, "sonuca veya amaca ulaşmak üzere bir etkinliğe başlarken, etkinliğin hareket noktasını teşkil eden ve etkinlik sürecinde de ona kılavuzluk edip yol gösteren öncü fikirdir."¹⁴ Tanımından da anlaşılacağı üzere ilke, rehberlik edici bir niteliğe sahiptir. Eğitim ilkeleri de eğitim faaliyeti esnasında eğitimciye rehberlik etme vazifesi görür. Bu sayede, eğitim faaliyetinin düzenli bir şekilde yürütülmesine yardımcı olur. Hz. Peygamber'in (s.a) eğitim-öğretime dair uygulamalarında dikkati çeken başlıca eğitim ilkelerini şöyle sıralayabiliriz:

a. Ferdi Farklılıklar İlkesi: Allah (c.c), bütün insanları aynı kabiliyette, aynı psikolojik yapıda yaratmamıştır. İnsanların birçok açıdan farklılık göstermeleri eğitim yöntemlerinin de farklılaşmasını beraberinde getirir. Bu husus, insana göre eğitimi çağırıştır ki¹⁵ eğitimde bu durum ferdi farklılıklar ilkesiyle yakından alakalıdır. Ferdi farklılıklar ilkesi, insanın çok iyi tanınmasını gerekli kılar. Aksi halde herkesten aynı şeyi bekleme hatasına düşülür. Bir eğitimcinin öncelikle bu gerçeği kabullenmesi, eğitimde başarılı olması bakımından önemlidir. Eğitimde ferdi farklılıklar ilkesi, muhatapların zihinsel kapasitelerini, yetenek ve eğilimlerini, içinde buldukları hali dikkate almaya dayanır. Hz. Muhammet (s.a), eğitim uygulamalarında ferdi farklılıklar ilkesine çok dikkat etmiş ve her seviyede bu ilkeye bağlı kalmıştır. Dinleyicilerin ve soru soranların anlayışına ve seviyesine göre hitap etmiş, yeni başlayanların durumlarını göz önünde tutmuş, son noktaya gelmiş olanlara öğrettiklerini onlara öğretmemiş, herkesin sorusuna onu ilgilendiren kadarıyla ve durumuna uygun cevaplar vermiştir.¹⁶

Hz. Peygamber'in, oruçluyken eşini öpebilme hususunda genç bir sahabeye izin vermeyip yaşlı bir sahabeye izin vermesi;¹⁷ cihad için izin isteyen bir sahabeye anne-babasıyla ilgilenmesini tavsiye etmesi;¹⁸ kendisinden öğüt isteyen sahabelerden kimine "Allah'tan kork!"¹⁹; kimine "kızma"²⁰; kimine "Allah'ı anmaya devam et!"²¹; kimine

13 Abdullah Özbek, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed, Esra Yayınları, Konya 1991, s. 123.*

14 N. Kemal Önder, *Öğretimde Program, İlke ve Yöntemler*, İstanbul 1992, s. 45.

15 Yaşar Fersahoglu, *Kur'an'da Zihin Eğitimi*, Marifet Yayınları, İstanbul 1998, s. 579.

16 Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed Gazali, *İhya-ü Ulumi'd-Din*, Kahire, 2001, C. 1, s. 57; Ebu Ğudde, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed ve Öğretim Metodu*, s. 72.

17 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, C. 2, s. 180.

18 Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail Buhari, *el-Câmiu's-Sahih*, İstanbul 1981, Cihad, 138; Müslim, *Kitabü'l Birr ve's-Sıla*, 1.

19 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V/158.

20 Buhari, Edeb, 76; Ebu İsa Muhammed Tirmizi, *es-Sünen*, İstanbul 1981, *Kitabü'l Birri ve's-Sıla*, 72.

21 Tirmizi, *Kitabü'd-Dea'vat*, 4; İbn. Mâce, Edeb, 53.

de "Allah'a iman et ve istikamet üzere ol!"²² şeklinde farklı nasihatlerde bulunması; kendisine en hayırlı amelin ne olduğu sorulduğunda, "yemek yedirmek,²³ selam vermek,²⁴ etrafa güven aşlamak,²⁵ iman etmek, cihad etmek, hac,²⁶ vaktinde kılınan namaz,²⁷ silay-ı rahim"²⁸ gibi farklı cevaplar vermesi; ilim ve hidayeti kabul etme yönünden insanları üç gruba ayırması;²⁹ bir bilgiyi öğrenenlerin bunu başkalarına da taşımasını zira taşınan insanların o bilgiyi daha iyi anlayabileceğini vurgulaması;³⁰ insanlara akılları seviyesince hitap edilmesini hatırlatması³¹ ferdi farklılıklara dikkat etme hususundaki uygulamalarına örnektir. Verilen cevapların farklı olması, soru soranların hallerinin, konumlarının, yapabilme kapasitelerinin farklı olmasından yani ferdi farklılıklardan kaynaklanmaktadır.³² Bütün bu örnekler, Hz. Peygamber'in (a.s) ferdi farklılıklar ilkesine titizlikle riayet ettiğini göstermekte; ayrıca onun, muhataplarını çok iyi tanıdığına da delil olmaktadır.

b. Tedricilik İlkesi: Tedric kelimesi, "bir insanı bir nesneye yavaş yavaş vardırarak, yakınlaştırmak" demektir.³³ Eğitimde ise kime, neyi, ne kadar zamanda vermeyi ifade eder.³⁴ Başarılı bir eğitim için temel ilkelerden biri olan tedricilik, öncelikle sabra, bir sürece ihtiyaç duyar. Özellikle ön kabulleri olan bireyleri eğitebilmek, onların zihinlerindeki zincirleri kırabilmek için bu ilkeye daha da bir ihtiyaç duyulur. Kur'an'da söz konusu edilen bütün peygamberler gibi Hz. Muhammet'in şanlı tevhit mücadelesi de tedricilik ilkesinin yansımalarıyla doludur. Hz. Peygamber, belli ön kabulleri olan yetişkinlerden oluşan bir topluluğa gönderilmiştir. Yetişkinlerin yıllar öncesinden edindikleri ve alışkanlık haline getirdikleri davranışlarını ve kendileri için dünya görüşü, hayat tarzı haline getirdikleri anlayış ve düşüncelerini terk etmeleri, onların yerine yenilerini benimsemeleri kolay olmamakta, belli bir zaman almaktadır. Dolayısıyla zihinlerdeki ve yaşantılardaki köklü değişiklikler için bir psikolojik hazırlık ve alıştırma süresine ihtiyaç vardır.³⁵

22 Müslim, İman, 13.

23 Buhari, İman, 6; Müslim, İman, 14.

24 Buhari, İman, 6; Müslim, İman, 14.

25 Müslim, İman, 14.

26 Buhari, Hac, 4; Müslim, İman, 36.

27 Buhari, Kitab-ü Mevakidi's-Salat, 5; Müslim, İman, 36.

28 Ebu Muhammed Zekiyü'd-din Münziri, *et-Terğib ve't-Terhib*, Kahire 1996, C. 3, s. 336.

29 Müslim, Fedail, 15.

30 Tirmizi, İlim, 7; İbn. Mace, Mukaddime, 19.

31 Müslim, Mukaddime, 3.

32 Ebu Ğudde, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed ve Öğretim Metodu*, s. 79.

33 Ebu'l Kemal es-Seyyid Âsım Efendi, *Kamus Tercemesi*, İstanbul 1986 C. 1, s. 307.

34 Fersahoglu, *Kur'an'da Zihin Eğitimi*, s. 624.

35 Suat Cebeci, *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye'de Din Eğitimi*, Akçağ Yayınları, İstanbul 2005, s. 83.

Birçok bilginin bir anda verilmesi psikolojik ve pedagojik prensiplere aykırıdır. Bu nedenle Hz. Peygamber'in (s.a) eğitim-öğretim faaliyetlerinde tedricî esastır. O, her şeyi bir anda öğretmemiş, gerekli bilgileri ihtiyaca göre adım adım muhataplarına aktarmış, daha iyi alınıp zihinlere yerleşmesi adına bilgileri öğretirken önem sırası gözetmiş, parça parça, bölüm bölüm öğretmiştir.³⁶ Ashabın, Kur'an'ı öğrenmeden önce imanı öğrendiklerini, daha sonra Kur'an'ı öğrendiklerini dile getirmeleri,³⁷ Kur'an'dan on ayeti, bu ayetteki bilgileri ve amelileri öğrenmeden diğer on ayete geçmediklerini haber vermeleri,³⁸ Hz. Peygamber'in (s.a) Yemen'e gönderdiği Muaz b. Cebel'e oradaki insanlara sırayla Allah'ın varlığını ve birliğini, kendisinin peygamberliğini, beş vakit namazı ve zekatı öğretmesini emretmesi,³⁹ kendisine gelen bir bedeviye İslam'ın esaslarını adım adım beş vakit namaz, Ramazan orucu ve zekat olarak tanıtır anlatması,⁴⁰ tedricilik ilkesinin esas alındığı eğitici uygulamalara örnek olarak gösterilebilir.

c. Zamanlama İlkesi: Eğitim sürecinin temel ilkelerinden biri, zamanlama faktörünün dikkate alınması, eğitimin bu ilkeye ve bireyin psikolojik olarak hazır bulunuşluk düzeyine göre verilmesidir. Zira insan, bazen psikolojik yönden eğitim faaliyetine olumlu cevap veremez.⁴¹ Buna göre bireyin eğitimden istifade edebilmesi için belli bir zihni hazırlık düzeyinde olması, eğitim-öğretim faaliyetinden usanmaması, dikkatini bir noktaya odaklayabilmesi gerekir. Konusu ne olursa olsun eğitim faaliyeti, doğru bir zamanlamayı ve fikren, bedenlen, ruhen belli bir hazır bulunuşluğu gerektirmektedir.

Eğitimde zamanlama, eğitilecek kişiye yönelik eğitim faaliyetinin onun için ne zaman en uygun olduğunun tespitidir.⁴² Hz. Peygamber (s.a), vaaz ve ilim sohbetlerinde ashabının uygun vakitlerini gözetmiş,⁴³ ashabı sıkmamak, psikolojik olarak bilgiyi almaya daha elverişli olmaları adına her gün değil ara ara nasihatlerde bulunmuştur.⁴⁴ Bu sayede ashabın öğrenme ihtiyacı ve dikkatini canlı tutarak, dengeli bir yol takip etmiş, öğrenmenin zamana yayılıp daha kalıcı olmasını sağlamıştır. Nitekim Hz. Peygamber'in (s.a) eğitiminden geçen sahabe de

36 Mehmet Faruk Bayraktar, *İslam Eğitiminde Öğretmen-Öğrenci Münasebetleri*, İFAV Yayınları, İstanbul, 2007, s. 63; Ebu Gıdde, *Bir Eğitimi Olarak Hz. Muhammed ve Öğretim Metodu*, s. 68; Özbek, *Bir Eğitimi Olarak Hz. Muhammed* s. 186.

37 İbn. Mace, Mukaddime, 61.

38 Ahmed b. Hanbel, Müsned, V/410.

39 Buhari, Zekat, 64 ; Müslim, İman, 7.

40 Buhari, İman, 34.

41 Abdurrahman Dodurgalı, *Din Eğitimi-Öğretiminde İlkeler ve Yöntemler*, İFAV Yayınları, İstanbul 1999, s. 179.

42 İbrahim Ethem Başaran, *Eğitim Psikolojisi*, Ankara 1974, s. 36.

43 Buhari, İman; Müslim, Cihad,

44 Buhari, İlim, 11.

onun gibi hareket etmiş, sohbet ve vaazlarında muhataplarını usandırmayarak uygun zamanı gözetmişlerdir.⁴⁵

Eğitimde zamanlama ilkesi açısından Hz. Peygamber (s.a), öğretmek istediği şeye uygun düşen durumları çoğu zaman fırsat bilmiş, zamanlamayı dikkate alarak öğretmek istediği şeyle buna uygun düşen durum arasında bağlantı kurmuştur. Bir seferinde ashabi ile birlikte esir kadınlar arasında çocuğunu arayan, onu bulduğunda da göğsüne hasretle basan bir annenin durumunu müşahede etmişler, Hz. Peygamber (s.a) karşılıklarına çıkan bu uygun fırsatı hemen değerlendirmiş, çocuğunu kaybeden kadının yavrusunu bulduğunda gösterdiği şefkati Allah'ın (c.c) kullarına olan rahmetine benzetip iki olay arasında ilişki kurarak sevginin kaynağı olan yaratıcının, kullarına olan merhame-ti konusunda ashabını bilgilendirip eğitmiştir.⁴⁶ Bu uygulama da Hz. Peygamber'in (s.a) eğitim-öğretimde zamanlama ilkesine verdiği değer ve önemi başka bir açıdan göstermesi yönüyle önemlidir.

d. Somuttan-Soyuta İlkesi: Eğitimde kendisinden istifade edilen ilkelere birisi de somuttan soyuta ilkesidir. Zira genelde insanlar öğrenme faaliyetinde daha çok duyularına dayanırlar. Soyut konu ve kavramları anlamakta ya güçlük çekerler veya anlayamazlar. Öğrenmek istedikleri şeyleri gözleriyle görmek, kulaklarıyla duymak, hülasa bütün duyularıyla algılamak isterler. Yapılan araştırmalar eğitim-öğretim sürecinde özellikle soyut konularda o konuya dair somut bir örneğin görülmesinin hem konunun öğrenilmesini kolaylaştırdığını hem de unutulmasını azalttığını ve geciktirdiğini ortaya koymuştur.⁴⁷ Bu doğrultuda eğitimciler, başlangıçta daima somut unsurlardan işe başlamalı, muhatapın gerekli somut kavramları edinmesini sağlamalı, ondan sonra soyut kavramlara geçmelidir.⁴⁸ Eğitim-öğretimde ne kadar çok somut örnek işe koşulursa soyut konu ve kavramların öğrenilmesi o derece kolaylaşır, soyut gerçeklere ulaşılması sağlanır.⁴⁹

Hz. Peygamber (s.a) bazı soyut kavramları, anlaşılması kolay ve göze hitap edecek tarzda şekiller çizerek anlatmış, böylece zihinlerde canlandırılması zor olan bazı meseleleri kavramada muhataplarına daha net anlama ve algılama olanağı sunmuştur. Bir seferinde yere çizdiği dört çizgiyle cennet ehlinin en faziletli kadınlarını Hz. Hatice, Hz. Fatıma, Hz. Âsiye ve Hz. Meryem olarak açıklamış,⁵⁰ muhtemelen sözlü iletişimle vermek istediği mesajın etkinliğini şekil kullanarak

45 Buhari, İlim, 12; Müslim, Münafıkun, 82-83.

46 Buhari, Edeb, 18; Müslim, Tevbe, 4.

47 Leyla Küçükahmet, *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, Nobel Yayınları, Ankara 2009, s. 52.

48 Kamuran Çilenti, *Eğitim Teknolojisi ve Öğretim*, Ankara 1992, s. 41; M. Zeki Aydın, *Din Öğretiminde Yöntemler*, TİDEF Yayınları, Ankara 2005, s. 11.

49 Küçükahmet, *Öğretim İlke ve Yöntemleri* s. 52.

50 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I/293, 316, 322.

daha da kuvvetlendirmeyi amaçlamıştır.⁵¹ Yine soyut bir kavram olan “Allah’ın yolu” kavramını düz bir çizgi çizerek, batıl yolları ise bu düz çizginin sağına-soluna çizdiği çizgilerle anlatmış,⁵² kaza-kader, tabii ölüm, ansızın ölüm gibi soyut bazı konuları da çizgiler ve resimler yoluyla açıklayıp anlatmıştır.⁵³ Bu uygulamalar Hz. Peygamber’in (s.a), eğitim-öğretim faaliyetlerinde şekil ve resimleri, görsel malzemeyi yerli yerinde kullandığını, somuttan-soyuta ilkesini bu süreçte hayata geçirdiğini göstermektedir.

e. Sevgi İlkesi: Sevgi duygusu, eğitenle eğitilen arasındaki bildirimin gerçekleşmesini sağlayan en önde gelen ilkelerdendir. Eğitimi, sevdiği ve beğenildiği oranda muhataplarını etkileyebilmekte, onun davranışlarının özdeşim kurma ve taklit edilme yoluyla benimsenmesi daha kolay olmaktadır. Zira insanlar çoğunlukla kendilerine sevgiyle yaklaşan insanları sevmekte, onların tutum ve davranışlarını benimseme eğilimi göstermektedir.⁵⁴ Hz. Peygamber’in (s.a.v) eğitime dair bütün söz ve uygulamalarında temelde duran en asli ilkelerden biri sevgidir. O, hakiki imanın ancak karşılıklı sevgiyle elde edilebileceğini özellikle vurgulamış,⁵⁵ kendisinin ümmeti için çocuğuna karşı sevgi ve şefkat dolu bir baba gibi olduğunu hatırlatmış,⁵⁶ birbirini sevmekte mü’minleri tek bir vücuda benzetmiş,⁵⁷ sürekli ve karşılıklı sevgiye dayalı bir toplum oluşturmaya çabalamıştır. Hz. Peygamber’in (s.a.v) eğitiminde bir ilke olarak sevgi, sadece kalplerde saklı bir duygu değil her davranışta kendisini gösteren bir değerdir.⁵⁸ Bu durum bazen bir tebessümle⁵⁹ bazen de davranışlar yoluyla ortaya konur.⁶⁰ Sevgi ilkesi üzerine bina edilmiş nebevi eğitimden geçen sahabe de Resulullah’ı (s.a.v) canlarından aziz bilip sevmiş, bu sayede onun verdiği eğitimden en yüksek düzeyde istifade etmişlerdir.

2. Metotlar: Sözlükte, “usül, yol, yöntem, tarz” gibi anlamlara gelen metot kelimesi terim olarak, “araştırma yoluyla bulunup ortaya konabilecek müşahhas sebep-sonuç ilişkilerini, mümkün olduğu takdirde bu ilişkilerin temelinde yer alan ilmi kanunları, dayandıkları değişmez sebep-sonuç münasebetlerini tespit edebilmek için izlenmesi

51 Ebu Ğudde, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed ve Öğretim Metodu* s. 98; Mustafa Karataş, *Hz. Peygamber’in Beden Dili ve Davranış Modelleri*, İşaret Yayınları, İstanbul 2007, s. 133.

52 İbn. Mace, Mukaddime, 1.

53 Ahmed b. Hanbel, Müsned, I/293; Buhari, Rikak, 4.

54 Çiğdem Kağıtçıbaşı, *Yeni İnsan ve İnsanlar*, Evrim Yayınları, İstanbul 2006, s. 173; Mevlüt Kaya, *Din Eğitiminde İletişim ve Dini Tutum*, Etüt Yayınları, Samsun 1998, s. 81.

55 Müslim, İman, 93-94; Tirmizi, Et’ime, 45; İbn. Mace, Mukaddime, 9.

56 Ebu Davud, Tahare, 4; İbn. Mace, Tahare, 16.

57 Müslim, Birr, 65.

58 Özbek, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed*, s. 103.

59 Tirmizi, Birr, 36.

60 Ebu Davud, Edeb, 22; Ahmed b. Hanbel, Müsned, IV/130.

gereken yol"⁶¹ anlamına gelir. Başka bir deyişle metot, "bilinmeyen bir şeyi bulmak ya da bilinen bir şeyi başkasına ispatlamak için takip edilmesi lazım gelen en makul ve kısa yoldur."⁶² Hz. Peygamber'in (s.a) eğitim-öğretim uygulamaları bütünüyle incelendiği zaman onun muhataplarını eğitirken bazı eğitim metotlarından istifade ettiği görülür. Biz bu metotları şu şekilde tespit etmiş bulunuyoruz:

a. Anlatım Metodu: Anlatım metodu, dinleyici durumundaki gruba bilgileri tek yanlı ve sözlü olarak aktarma esasına dayanan bir metottur. Bu metot, kısa zamanda çok bilgi aktarmaya imkân vermesiyle öğretim etkinliklerinde oldukça sık kullanılır.⁶³ Bütün peygamberler, Allah'tan (c.c) aldıkları emirleri ağırlıklı olarak anlatım metoduyla muhataplarına ulaştırmışlardır. Bu metot Hz. Peygamber (s.a) tarafından da sık sık kullanılmıştır.

Hz. Peygamber'in (s.a) anlatım metoduyla ilgili uygulamaları yer, zaman, şahıs ve konulara göre değişiklik arz etmektedir.⁶⁴ O, konuşmalarında kısa ve özlü mesajlar vermeye özen göstermiş; sözü uzatıp abartmayı tenkit etmiş;⁶⁵ kendisini az ve öz söz söyleyen (cevâmiu'l-keîm) birisi olarak tarif etmiştir.⁶⁶ Konuşması her zaman açık ve akılcı olmuş;⁶⁷ yapmacıklıktan uzak ve samimi olup edebe aykırı unsurlardan arınmıştır.⁶⁸ Hz. Peygamber (s.a), insanlara akli seviyelerine uygun hitap etmiş;⁶⁹ sözüne yeminle başlamak, dolaylı anlatma gibi anlatıma dair unsurları sıklıkla kullanmıştır.⁷⁰ Anlatım esnasında ses tonunu ve bakışlarını ayarlamaya özellikle dikkat etmiş;⁷¹ konuşurken tek bir kişiye veya noktaya bakmamış;⁷² jest ve mimiklerini yerli yerinde kullanarak beden diliyle de muhataplarını eğitmiş;⁷³ dinleyicilerin sayısının çokluğuna göre durumunu değiştirip oturarak, ayakta ya da yüksek bir yere çıkarak insanlara hitap etmiştir.⁷⁴ Bazen dikkatini tamamen vermesi için muhatabın elini veya omuzunu tutarak fiziksel temas sağladığı da olmuş;⁷⁵ anlatım esnasında kendisine yapılan

61 Amiran Kurtkan Bilgiseven, *Sosyal İlimler Metodolojisi*, İstanbul 1978, s. 3.

62 Osmanlı Pazarlı, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Genel Metotlar*, İstanbul 1967, s. 4.

63 Mustafa Öcal, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metotlar*, T.D.V. Yayınları, Ankara 1991, s. 241.

64 Geniş bilgi için bk. Özbek, *Bir Eğitimiçi Olarak Hz. Muhammed* s. 125-146.

65 Ebu Davud, Edeb, 94,95.

66 Buhari, Cihad, 122.

67 Buhari, Menakıb, 23; Ebu Davud, Edeb, 18; İlim, 7.

68 Buhari, Menakıb, 23.

69 Buhari, İman, 20; Ebu Davud, Zekat, 40.

70 Müslim, İman, 38; Fedail, 35; Ebu Davud, Edeb, 6.

71 Buhari, İlim, 32; Cuma, 29.

72 Ebu Davud, Salat, 226.

73 Buhari, Talak, 25; Müslim, Salatü'l-Müsafirîn, 258; Ebu Davud, Salat, 352; Tirmizi, İman, 8. Hz. Peygamber'in (s.a.v) jest ve mimikleriyle ilgili olarak bk. Karataş, *Hz. Peygamber'in Beden Dili ve Davranış Modelleri*, s. 58-75.

74 Buhari, Cuma, 26; Müslim, Rüya, 23; Ebu Davud, Akdiye, 15; Nesai, Schv, 99.

75 Buhari; İsti'zan, 28; Müslim; Salat, 16; Tirmizi, Zühd, 18.

itirazları daima sükûnet ve itidalle karşılamıştır.⁷⁶ Bu uygulamaların tamamı eğitici bir nitelik arz etmekte olup Hz. Peygamber'in (s.a) anlatım metodunu kusursuzca ve başarıyla uyguladığını göstermektedir.

b. Soru-Cevap Metodu: Soru-cevap metodu, bilme ve öğrenme ihtiyacını uyandırmak, öğretilcek konuya muhatabın dikkatini toplamak üzere önce sorular sorup sonra cevaplar vererek eğitime, öğretme metodudur. Bir konu hakkında özel olarak formüle edilmiş sorular ortaya konularak cevapların muhataplarla birlikte aranması, öğrenme işlemini aktif hale getirir.⁷⁷

Hız. Peygamber (s.a), soru sormayı teşvik etmiş,⁷⁸ soru-cevap metodunu geniş bir tarzda ve bütün boyutlarıyla kullanmıştır. Hemen hemen her ortamda değişik sorulara muhatap olan Hz. Peygamber (s.a) bu soruların hiçbirini geri çevirmemiştir.⁷⁹ Çünkü o, din konusunda soru sorulacak en yüksek makamdır. Soru-cevap metodunun kullanımına dair Hz. Peygamber'in (s.a) uygulamalarını şöyle özetleyebiliriz: O, bazen dinleyicilerin zihin dünyalarını anlatacağı konuya hazırlamak ve dikkatlerini çekmek için öğretime hazırlayıcı tarzda sorulardan yararlanmış;⁸⁰ bazen soruya soruyla karşılık vererek muhatabın dikkatini bir noktada toplamış;⁸¹ bazen özel bir soruya -arkasından gelebilecek muhtemel soruları da hesaba katarak- genel ve kapsamlı bir cevap vermiştir.⁸² Yerinde olmayan soruları uygun bir dille ve soru sahibini uyararak cevaplamış,⁸³ muhataplarını düşündürmek, keşfetmeye yöneltmek için soruları bilmece şeklinde sorduğu da olmuştur.⁸⁴ Hz. Peygamber (s.a), kimi zaman da başkalarına birşeyler öğretmek amacıyla bilen birisine sorular yöneltmiş,⁸⁵ bazen de hükmü tam olarak ifade etmek için soru sorandan sorusunu tekrarlamasını istemiş;⁸⁶ sorduğu sorulara doğru cevaplar veren ashâbı övmeyi de ihmal etmemiştir.⁸⁷ Bu bilgiler, Hz. Peygamber'in (s.a) eğitim-öğretime dair uygulamalarında birçok kez soru-cevap metoduna başvurduğunu göstermektedir.

c. Tartışma (İstişare) Metodu: Tartışma metodu, birden fazla insanın karşılıklı fikirler ileri sürmek suretiyle yaptıkları sesli bir dü-

76 Buhari, Menakıb, 3; Müslim, İman, 355.

77 Cebeci, *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye'de Din Eğitimi*, s. 64.

78 Ebu Davud, Tahare, 127; İbn. Mace, Tahare, 93.

79 Özbek, *Bir Eğitimi Olarak Hz. Muhammed*, s. 149.

80 Müslim, İman, 355.

81 Müslim, Birr, 50, Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III/203.

82 Ebu Davud, Tahare, 38; Sayd, 18; Tirmizi, Tahare, 52; İbn. Mace, Tahare, 38; Nesai, Sayd, 35; Malik b. Enes, *el-Muvatta*, Daru'l-Ma'rife, Beyrut 2008, Tahare, 12.

83 Buhari, İtisam, 2; Müslim, Fedail, 130; Darimi, Sünen, Büyü, 22.

84 Buhari, İlim, 4; Müslim, Sıfatü'l-Münafikin, 63.

85 Müslim, İman, 1.

86 Müslim, İmare, 32; Nesai, Cihad, 32.

87 Müslim, Salatü'l-Müsafirin, 44; Ebu Davud, Ekdiye, 11; Tirmizi, Ahkâm, 3.

şünme eylemidir.⁸⁸ Eğitimde önemli bir metot olan tartışma metodu, tarafların sürece etkin katılımını sağlayan bir metottur. Hz. Peygamber (s.a), kendisine vahiyyle bildirilmemiş olan konularda kendi görüşünü mutlak doğru olarak görmemiş, meseleleri daima ashabıyla tartışıp fikir paylaşımında bulunmuştur. Nitekim Allah (c.c), Hz. Peygamber'e (s.a) sorunları çözümede ashabıyla istişare etmesini, kesin karar verdiğinde de Allah'a güvenmesini emretmiş (Âl-i İmran, 159), iman edenlerin, sorunlarını birbirleriyle müzakere ederek çözdüklerini özellikle vurgulamıştır (Şura, 38). Hz. Peygamber (s.a), Kur'an-ı Kerim'in istişare emrine uygun olarak ashabını eğitirken sık sık tartışma metodunu kullanmış, bu metodun uygulanışı esnasında kaba sözlere, ayıplama, alay, eğlenme, karşı tarafı küçük görme gibi davranışlara kesinlikle izin vermemiş, tartışmalarda geçerli, sağlam ikna metotlarını benimsemiştir.⁸⁹ Hz. Peygamber'in (s.a), yalnızca bir oğluna bağışta bulunup bu kararına kendisini şahit tutmak isteyen birisiyle meseleyi tartışıp sonunda adaletsizliği gerekçe göstererek şahitliği kabul etmememesi;⁹⁰ Bedir savaşında savaş konumuyla ilgili olarak konuyu ashabıyla tartışıp sonunda Hubab b. Münzir'in (r.a) görüşünü uygulaması;⁹¹ yine Bedir esirlerine yapılacak muameleyi ashabıyla görüşüp tartışması⁹² onun, tartışma metoduyla ilgili uygulamalarına örnek gösterilebilir.

d. Örnek Verme (Temsil) Metodu: Temsil metodu, “düşüncelerin daha iyi anlatılması için bazı kavram ve fikirlerin örneklerle anlatılması” metodudur. Bu metot, anlamların zihinlere yerleşmesi için duyular dünyasında bir model oluşturması, uzağı yakınlaştırması, kapalı manaları açması, soyut fikirleri herkesin anlayacağı şekilde somut hale getirmesi özellikleriyle eğitim-öğretimde çok önemlidir.⁹³ Temsil metodu, Hz. Peygamber'in (s.a) eğitim-öğretim modelinde önemli bir konumdadır. Resulullah (s.a), anlatımlarında çoğu zaman doğrudan ifadeler kullanmış, bunun yanında insanların gördükleri, tattıkları, hissedip tutabildikleri şeyleri örnek getirerek misallerin çoğunu yakın çevreden seçmiştir. Bu sayede muhatapların meseleleri anlamaları daha kolay hale gelmiştir.⁹⁴

Hz. Peygamber (s.a.) anlatımlarında çok çeşitli temsillerden yararlanmış. Kur'an okuyan mü'mini kokusu ve tadı olan portakala, okumayanı sadece tadı olan hurmaya benzetmiş; Kur'an okuyan münafığı kokusu güzel tadı acı olan fesleğene, okumayanı ise kokusu

88 Fersahoğlu, *Kur'an'da Zihin Eğitimi*, s. 468.

89 Özbek, *Bir Eğitici Olarak Hz. Muhammed*, s. 177.

90 Müslim, *Hibât*, 18.

91 Ebu Muhammed Abdülmelik İbn. Hişam, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, Darü'l-Hayr, Beyrut 1992, I/620.

92 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III/243.

93 Özbek, *Bir Eğitici Olarak Hz. Muhammed*, s. 165.

94 Ebu Ğudde, *Bir Eğitici Olarak Hz. Muhammed ve Öğretim Metodu*, s. 93.

ve tadı acı olan ebu cehil karpuzuna benzetmiştir.⁹⁵ Toplumsal hayatta bir arada yaşamayı bir geminin alt ve üst katlarında yolculuk eden bir gruba;⁹⁶ iyi arkadaşı misk taşıyan kimseye, kötü arkadaşı ise körük üfüren kişiye;⁹⁷ kendi durumuyla diğer peygamberlerin durumunu bir bina inşa edip bir kiremitini yerleştirmeyen bir adamın haline benzetmiş, kendisinin peygamber olarak gönderilmesini son kerpiçin yerleştirilmesiyle ilişkilendirip açıklayarak temsil metodunu kullanmıştır.⁹⁸ Yine mü'minin kararlılığını rüzgarın eğmesinin ardından tekrar ayağa kalkan ekinle;⁹⁹ münafığın kararsızlığını ise iki sürü arasında gidip gelen koyun misaliyle anlatmıştır.¹⁰⁰ Toplumsal dayanışma, birlik ve beraberliğin önemini vurgulamak adına inananları bir bedene benzetmiş;¹⁰¹ zihninde Kur'an'dan hiçbir şey olmayan kimseyi ise harap bir eve benzeterek ilahi kelâmdan bir şeyler bilmenin önemine dikkat çekmiştir.¹⁰² Görüldüğü gibi Hz. Peygamber (s.a) farklı birçok konuda örnekler getirerek temsil metodunu aktif bir şekilde kullanmıştır.

e. Kıssa Metodu: İnsan fitratına en uygun eğitim-öğretim metodlarından biri de kıssa metodudur. İnsanın geçmişi bilme, öğrenme arzusunun daima canlı kalması bu metodu daha işler hale getirmektedir. Bunun yanında kıssa metodu, anlatım kolaylığı sağlaması; edebî tasvire imkân vermesi; akla, duylulara ve duygulara aynı anda hitap edebilmesi; muhatabın alâkasını uyanık tutması gibi birçok özelliğiyle İslam eğitiminin vazgeçilmez metodlarından olup hem ayetlerde hem de Hz. Peygamber'in (s.a) uygulamalarında yerini almıştır.¹⁰³

Hz. Peygamber (s.a) birçok olay, olgu ve değeri anlatırken kıssa metodundan yararlanmış. Salih amelin önemini ortaya koyarken ağzını büyük bir kayanın kapattığı bir mağaraya sığınan ve yaptıkları salih amellerle Allah'a (c.c) dua edip mağaranın açılmasını sağlayan üç kişinin kıssası;¹⁰⁴ nimete şükür ve yardıma teşvikle ilgili İsrailoğullarından alaca hastası, kel ve kör üç kişinin kıssasını;¹⁰⁵ iyi niyetle yardım etme konusunda bir fahişeye infakta bulunan adamın kıssası;¹⁰⁶ Hz. Peygamber'in (s.a) ashabıyla paylaştığı önemli kıssalardır. Ayırı-

95 Buhari, Fedâilü'l- Kur'an, 17; Müslim, Salatü'l- Müsafirin, 243; Ebu Davud, Edeb, 16; Abdurrahman b. Şuayb Nesai, Sünen, İstanbul 1981, İman, 32.

96 Buhari, Şirket, 6; Tirmizi, Fiten, 12; Ahmed b. Hanbel, IV/268.

97 Buhari, Zebaih, 31; Müslim, Birr, 146.

98 Müslim, Fedâil, 22.

99 Buhari, Tevhid, 31; Ahmed b. Hanbel, Müsned, II/523.

100 Müslim, Sifatü'l-münafikin, 17.

101 Müslim, Birr, 17.

102 Ahmed b. Hanbel, Müsned, I/223.

103 Kıssa metodu ile ilgili geniş bilgi için bk. Bayraktar, *İslam Eğitiminde Öğretmen-Öğrenci Münasebetleri*, s. 48-52; Özbek, *Bir Eğitimiçi Olarak Hz. Muhammed* 195-210.

104 Buhari, İcare, 12.

105 Buhari, Enbiya, 51; Müslim, Zühd, 10.

106 Müslim, Zekat, 78.

ca Rasulullah (s.a), Allah için sevmenin önemini bir dostunu ziyaret eden adamın başından geçenleri konu edinen bir kıssayla anlatmış,¹⁰⁷ "anne sevgisi,¹⁰⁸ fedâkarlık,¹⁰⁹ hayvanlara şefkat ve merhamet"¹¹⁰ gibi konularda da kıssa metodundan örnekler sunmuş, bu metodu eğitim-öğretim uygulamalarında etkin bir şekilde kullanmıştır.

f. Model Sunma (Yaşayarak Öğretme) Metodu: Eğitim-öğretim sürecinde kullanılan metotlardan biri de eğitici kişilerin tutum ve davranışlarıyla eğitilecek kişilere örnek olmaları, eğitimini vermek istedikleri değerlere uygun ideal davranışları onlara model olarak göstermeleridir.¹¹¹ Öğrenmek durumundaki bir kimse için öğrenilecek konunun bir örneğini / modelini görmek veya model alacağı şahsın özelliklerini tanımak önemlidir. Zira öğrenilecek konu bu sayede kolaylaşacak, problem çözüme kavuşacaktır. İnsanlar, kazandıkları davranış özelliklerini sadece klasik ve edimsel koşullanma yoluyla değil aynı zamanda model alma yoluyla da öğrenebilmektedir.¹¹² Bu yüzden eğitimciler, modelsiz eğitimin tam olamayacağına dikkat çekmişlerdir.¹¹³

Hz. Peygamber'in (s.a) eğitim-öğretim metotlarının en önde gelenlerinden birisi de yaşamı, iyi halleri, model davranışları yoluyla yaparak ve yaşayarak / uygulamalı öğretmek olmuştur. O, bir şey emrettiğinde bunu ilk önce kendisi yapar, ardından insanlar bunu örnek alır ve O'nda gördükleri gibi yaparlardı. Yasakladığı bir şeyi de ilk kendisi terk ederdi.¹¹⁴ Sahabe, yüksek bir motivasyonla Hz. Peygamber'den (s.a) uygulamak ve başkalarına öğretmek için sürekli bilgi talep etmiş,¹¹⁵ Hz. Peygamber de (s.a) öğrettiği hususların mümkün olduğu ölçüde yerine getirilmesini istemiş, öğrettiği şeyler uygulandığında memnuniyetini belli etmiştir.¹¹⁶ Bir seferinde Cuma namazını minberin üzerine çıkararak kıldırması, bu uygulamasına kendisinin nasıl namaz kıldığını sahabenin daha kolay görüp öğrenmelerini gerekçe göstermiştir.¹¹⁷ Hudeybiye antlaşması imzalandığında önce, sahabeden ihramdan çıkıp kurbanlarını kesmelelerini ve saçlarını traş etmelerini istemiş, hiç kimsede bir hareket olmayınca bizzat kalkıp ihramdan çıkmış, kurbanını kesmiş ve traş olmuştur. Bunu gören sahabe de aynı şeyi yapmış-

107 Müslim, Birr, 38; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, C. 2, s. 292.

108 Buhari, Enbiya, 40; Müslim, Akdiye, 20; Nesai, Kudât, 15.

109 Müslim, Akdiye, 21.

110 Buhari, Şurb, 9; Mezalim, 23; Müslim, Selam, 153; Ebu Davud, Cihad, 44, Malik b. Enes, *Muwatta*, Sifatü'-Nebi, 23.

111 Cebeci, s. 77.

112 Morgan, Clifford T., *Psikolojiye Giriş*, trc. Hüsnü Arıcı ve Arkadaşları, Ankara 1991, s. 322.

113 Bayraklı, *İslam'da Eğitim*, İstanbul, 1989, s. 159.

114 İbn. Hacer el-Askalânî, *el-İsabe fî Temyizi's-Sahabe*, Daru'l Fikr, Beyrut 1994, C 1, s. 538.

115 Buhari, İlim, 25; Müslim, İman, 25.

116 Buhari, İtisam, 6; Müslim, Fedail, 130; Nesai, Hac, 1; İbn. Mace, Mukaddime, 1.

117 Buhari, Cuma, 26.

tır.¹¹⁸ Koyunun derisinin nasıl yüzüleceği,¹¹⁹ abdestin nasıl alınacağı¹²⁰ gibi konuları da uygulamalı olarak gösteren Hz. Peygamber (s.a), hayatın her alanında birçok konuda model olma yoluyla öğretmenin örneklerini göstermiştir.

g. Özendirme-Sakındırma Metodu: Bireyleri eğitim-öğretim eylemine sevk etmek ve onlara öğrenme motivasyonu sağlamak için eğitimde ödül ve ceza unsurları kullanılır. Bunlar, bireyin tutum ve davranışı ile ilgili hemen ortaya konulan sonuçlar olarak eğitim-öğretim etkinliğinin bir parçası şeklinde uygulanır. İnsanları bir anlayışa veya davranışa yönlendirmek için özendirme ve sakındırma metodu Hz. Peygamber (s.a) tarafından da sıkça kullanılır. Bu metotla kişide olumsuz sonuçlardan kaçınma veya olumlu sonuca ulaşma arzusu uyandırılarak eğitim-öğretim faaliyetine karşı güçlü bir ilgi ve motivasyonu sağlanmış olur.¹²¹

Hz. Peygamber (s.a), yapılmasını istediği hayırlı şeylere teşvik için özel gayret sarfetmiş, yapılmasını yasakladığı şeylerle ilgili de ashabını korkutacak derecede ve özellikle sakındırmıştır. Bunu yaparken hayırlı işlerin sevabını zikredip sağlayacağı faydalara dikkat çekmiş, yasaklarla ilgili olarak da azabı ve kötü neticeyi hatırlatıp ikazlarda bulunmuştur. Teşvik ve sakındırma arasında daima dengeli bir yol izleyip itidali gözeten Hz. Peygamber (s.a), muhataplarını sadece korkutarak nefret ettirip uzaklaştırmadığı gibi sadece teşvik ederek tembelliğe de sevk etmemiştir.¹²² Konuşmalarında “cahillik, ilim öğrenmede gevşeklik, faydasız ilim, elbiseyi kibirle yerde sürüme, iyiliği başa kakma, yalan yere yeminle malın fiyatını yükseltme” gibi konularda ashabı sakındırmış; “köle azad etme, onlara güzel muamelede bulunma, insanlara ikramdabulunma, selam verme” gibi birçok konuda da teşvik edici sözlere yer vermiştir.¹²³ Bu sayede muhataplarının hem zihin, hem duygu, hem de vicdanlarını harekete geçiren Hz. Peygamber (s.a), ödül ve ceza motiflerinden hareketle özendirme-sakındırma metodunu etkili bir şekilde kullanmıştır.

h. Öğütle İkna Metodu: Öğüt, birine nasihat edip kalbini yumuşatacak ve Allah'ın (c.c) azabından korkutacak şeyleri hatırlatmaktır.¹²⁴ İnsan, psikolojik yapısı itibarıyla kendisine söylenenlerden etkilenir.

118 Ebu Ğudde, *Bir Eğitimi Olarak Hz. Muhammed ve Öğretim Metodu*, s. 61.

119 Ebu Davud, Taharet, 73; İbn. Mace, Zabâih, 6.

120 Ebu Davud, Taharet, 51; İbn. Mace, Tahare, 48.

121 Cebeci, *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye’de Din Eğitimi*, s. 84-85.

122 Ebu Ğudde, *Bir Eğitimi Olarak Hz. Muhammed ve Öğretim Metodu*, s. 151.

123 Örnekler için bk. Buhari, İlim, 31; İtk, 14; Cihad, 145; Nikah, 17, Enbiya, 48; Ahkâm, 47; Tevhid, 34; Müslim, İman, 171, 172, 173, 241; Ebu Davud, Nikah, 5; Büyü’, 6; Libas, 25; İbn. Mace, Nikah, 42; Darimi, Nikah, 46; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV/390, 398,414; Nesai, Büyü’, 5-6.

124 Bayraktar, *İslam Eğitimi Öğretmen-Öğrenci Münasebetleri*, s. 46.

Ancak bu geçici bir durum olduğundan öğüdün faydalı olabilmesi için muhatabın hafıza ve vicdanında Allah'a (c.c) iman, hesap gününden korkma gibi motivleri içermesi ve sürekli tekrar edilmesi gerekir.¹²⁵ Hz. Peygamber (s.a) öğütlerle muhataplarını ikna etme metodunu kullanmış, bu metodu kullanırken ölüm ve hastalık halini hatırlatma,¹²⁶ ahiret ve hesap gününü hatırlatma¹²⁷ gibi motivlerden yararlanmış; kişinin, dostunun öğütlerinden etkilenebileceğini, bu nedenle dost seçiminde dikkatli olunmasını istemiştir.¹²⁸ Hz. Peygamber (s.a), öğüt verirken muhataplarına son derece nazik davranmış, tatlı bir dil, yumuşak bir üslup kullanmıştır. Yeni müslüman olduğu için namazda konuşulmaması gerektiğini bilmeyen sahabeyi şefkatle uyarıp öğüt vererek ve işin doğrusunu anlatarak ikna etmiş,¹²⁹ yine hurma ağaçlarını taşıyan bir çocuğa yaptığıнын yanlışlığını öğüt vererek anlatıp onu ikna etmiş, sonra onun için bereket duası etmiştir.¹³⁰ Konuyla ilgili en çarpıcı örneklerden biri de zina yapma isteğiyle izin isteyen bir gence Hz. Peygamber'in (s.a) yaptığı ikna edici konuşmadır. Rasulullah (s.a), bu istekle gelen gence annesi, teyzesi, kız kardeşi, kızı veya halasının bu işi yapmasına razı olup olmadığını sormuş, her seferinde hayır cevabını alınca hiç kimsenin kendi yakınları için böyle bir durumu kabul etmeyeceğini belirterek ikna edici bir yol izlemiş, gence empati kurduarak ona öğüt verip hayır duada bulunmuştur.¹³¹ Bu örnekler, Hz. Peygamber'in (s.a) kullandığı en önemli eğitim-öğretim metotlarından birinin de öğütle ikna metodu olduğunu göstermektedir.

125 Bayraktar, *İslam Eğitiminde Öğretmen-Öğrenci Münasebetleri*, s. 47.

126 Müslim, *Cenaiz*, 35-36; Tirmizi, *Dua*, 105; İbn. Mace, *Dua*, 5.

127 Buhari, *el-Edebü'l Müfred*, İ'yadetü'l- Merda, 235, İstanbul 1979.

128 Tirmizi, *Zühhd*, 45; Ebu Davud, *Edeb*, 16; Ahmed b. Hanbel, *C. 2*, s. 303.

129 Müslim, *Mesacid*, 33; Ebu Davud, *Salat*, 171.

130 Ebu Davud, *Cihad*, 94; Tirmizi, *Büyu'*, 54; İbn. Mace, *Ticaret*, 67.

131 Ahmed b. Hanbel, *C. 5*, s. 256-257.

SONUÇ

İnsanın eğitim-öğretim ihtiyacını karşılamaya yönelik olarak görevlendirilmiş olan peygamberler, eşsiz hayatları, üstün ahlakları, rol model davranışları ve nasihat yüklü mesajlar içeren sözleriyle tarih boyunca muhataplarının ve takipçilerinin yollarını aydınlatan ışık vazifesi görmüşlerdir. Hz. Peygamber de (a.s) -tıpkı diğer peygamberler gibi- hedef kitesine onlara en uygun olan tarzda ve metotlarla yönelmiştir. Onun hayatının her aşamasında ve özellikle de nübüvvet görevini üstlenmesini takip eden süreçte, modern pedagoji ve eğitim bilimlerinin bize sunduğu ilke ve metotlara dair birçok sözlü ve uygulamalı örneği müşahede etmek mümkündür. Kur'an-ı Kerim'in her yönüyle "en güzel örnek" (Ahzab, 21) olarak takdim ettiği Hz. Peygamber (a.s), ortaya koyduğu eğitim-öğretim modeliyle de çağlara hitap etmiş; İslami eğitimin öngördüğü temel ilke ve metotları hayata geçirmiştir.

Eğitim-öğretim, hayatın tamamını kuşatan bir faaliyettir. Hatta İslamın ortaya koyduğu anlayışa göre eğitim ve öğretim uygulamalarının asıl ve uzun vadedeki hedefi ahiret mutluluğunu temin etmektir. Bu gerçeği kendisine hareket noktası olarak alan Hz. Peygamber (a.s), daima muhataplarının ahiret saadetlerini öncelemiş, eğitim-öğretime dair teorik ve pratik bütün anlatım ve pratiklerini bu amaca yönelik olarak gerçekleştirmiştir. Bu durum Hz. Peygamber'in (a.s) eğitimci kimliğine özellikle vurgu yapılmasının önemini göstermesi yanında insanlığın, peygamberlerin şekillendirdiği bir eğitim-öğretim anlayışına ne kadar ihtiyaç duyduklarını da göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Hanbel *Müsned*, İstanbul, 1982.
- Akyüz, Ali, *Yaşayan Kur'an Hz. Peygamber*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2005.
- Aydın, Mehmet Zeki, *Din Öğretiminde Yöntemler*, TİDEF Yayınları, Ankara 2005.
- Başaran, İbrahim, *Ethem Eğitim Psikolojisi*, Ankara 1974.
- Bayraklı, Bayraktar, *Kur'an'da Hz. Peygamber*, Bayraklı Yayınları, İstanbul 2008.
- Bayraktar, Mehmet Faruk, *İslam Eğitiminde Öğretmen-Öğrenci Münasebetleri*, İFAV Yayınları, İstanbul 2007.
- Bilgiseven, Amiran Kurtkan, *Sosyal İlimler Metodolojisi*, İstanbul 1978.
- Buhari, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-Sahih*, İstanbul 1981.
- Buhari, *el-Edebü'l Müfred*, İstanbul 1979.
- Cebeci, Suat, *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye'de Din Eğitimi*, Akçağ Yayınları, İstanbul 2005.
- Clifford T., Morgan, *Psikolojiye Giriş*, trc. Hüsnü Arıcı ve Arkadaşları, Ankara 1991.
- Çilenti, Kamuran, *Eğitim Teknolojisi ve Öğretim*, Ankara 1992.
- Dodurgalı, Abdurrahman, *Din Eğitimi-Öğretiminde İlkeler ve Yöntemler*, İFAV Yayınları, İstanbul 1999.
- Ebu Ğudde, Abdü'l-Fettah, *Bir Eğitimi Olarak Hz. Muhammed ve Öğretim Metodu*, trc. Enbiya Yıldırım, Yasin Yayınları, İstanbul 2001.
- el-Askalâni, İbn. Hacer, *el-İsabe fi Temyizi's-Sahabe*, Daru'l Fıkr, Beyrut 1994.
- el-Kuşeyri, Ebu'l- Hüseyin Müslim b. Accac, *Sahih-i Müslim*, İstanbul 1981.
- es-Sicistani, Ebu Davud, *Sünen*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2004.
- Farabi, Ebu Nasr Muhammed, *es-Siyasetü'l- Medeniyye*, trc. Mehmet Aydın, A. Kadir Şener, Rahmi Ayas, İstanbul 1980.
- Fersahoğlu, Yaşar, *Kur'an'da Zihin Eğitimi*, Marifet Yayınları, İstanbul 1998.
- Gazali, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed, *İhya-ü Ulumi'd-Din*, Kahire 2001.
- İbnü'l-Esir, Ali b. Muhammed, *Üsdü'l-Ğabe fi Ma'rifeti's-Sahabe*, Beyrut ts.
- İbn. Mâce, Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid, *es- Sünen*, İstanbul, 1981.
- İbn. Hişam, Ebu Muhammed Abdülmelik, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, Darü'l-Hayr, Beyrut 1992.
- İslamoğlu, Mustafa, *Üç Muhammed -İki Tasavvur Bir Gerçek-*, Denge Yayınları, İstanbul, 2006.
- Kağıtçıbaşı, Çiğdem, *Yeni İnsan ve İnsanlar*, Evrim Yayınları, İstanbul 2006.
- Karataş, Mustafa, *Hz. Peygamber'in Beden Dili ve Davranış Modelleri*, İşaret Yayınları, İstanbul 2007.
- Kaya, Mevlüt, *Din Eğitiminde İletişim ve Dini Tutum*, Etüt Yayınları, Samsun 1998.
- Koç, Ahmet, *Kur'an'da İnsan ve Hz. Muhammed -Din Eğitimi Açısından Bir Yaklaşım-*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2005.
- Küçükahmet, Leyla, *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, Nobel Yayınları, Ankara 2009.
- Malik b. Enes, *el-Muvatta*, Daru'l-Ma'rife, Beyrut 2008.
- Münziri, Ebu Muhammed Zekiyyü'd-din, *et-Terğib ve't-Terhib*, Kahire 1996.

- Nesai, Abdurrahman b. Şuayb, *Sünen*, İstanbul 1981.
- Öcal, Mustafa, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metotlar*, T.D.V. Yayınları, Ankara 1991.
- Önder, Kemal, *Öğretimde Program, İlke ve Yöntemler*, İstanbul 1992.
- Özbek, Abdullah, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed*, Esra Yayınları, Konya 1991.
- Öztürk, Mustafa, "Kur'an-ı Kerim Meal i- Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri-", *Düşün* Yayıncılık, İstanbul, 2014.
- Parladır, Selahattin, "Hz. Peygamber Devrindeki Eğitim Anlayışı ve İşleyişi", *DEÜİFD*, C.1, İzmir 1983, s. 259.
- Pazarlı, Osmanlı, *Din Eğitim ve Öğretiminde Genel Metotlar*, İstanbul 1967.
- Rûmî, Mevlana Celâleddin, *Mesnevi*, trc. Veled İzbulak, MEB Yayınları, İstanbul, 2001.
- Tirmizi, Ebu İsa Muhammed, *es-Sünen*, İstanbul 1981.